УДК: 80/81:21:5

МАТИКЕЕВА А. К.
КНУ им. Ж. Баласагына
MATIKEEVA A. K.
J Balasagyn KNU, Bishkek
matikeeva.a65@mail.ru

«КАРАМА-КАРШЫЛЫК» КОНЦЕПТИНИН ДИНИЙ БУЛАКТАРДА ЖАНА ИЛИМДЕГИ МААНИСИ

Значение концепта «Противоположность» в религиозных источниках и науке

The meaning of the concept "Opposites" in religious sources and science

Макалада бир нече илимий багыттардын байланышынын натыйжасында внугуп келе жаткан илимдин багыты-когнитивдик лингвистиканын орчундуу маселелери анализденген. Изилдввнун негизги объекты болуп "Карама-каршылык" концепты берылген. Концептын дыный булактарда, табыгый жана гуманытардык ылымдердегы маанысы каралып, алардын взгвчвлуктвру жана внугуудвгу жалпы закон ченемдуулуктвру салыштырылган. "Карама-каршылык" концепты адамдын чындык жвнундвгу ылымый тушунугун эле чагылдырбастан, субъекттын дуйнв таануу ышмердуулугу менен тыгыз быланышкан акыл-эс жвндвмдуулугунун мацызы катары бааланат. Концептын калыптанышы адамдын логыкалык ой жугуртуусу дуйнв таанымы менен туздвн-туз быланышта болуп, маалыматтын сакталышы, ыштелып чыгарылышы, былымдын берылышынын негизги куралы тыл экендыгы ылымый тастыктоолор менен сунушталган.

Урунттуу свздвр: *матерыалдык дуынв; "карама-каршылык" концепты; карама-каршы кучтвр; мыызам ченемдуулук; дыныы булактар; табыгый жана гуманытардык ылымдер; тыл ылымы; кереметтуу; кыргыз поэзиясы; вмур жана влум; дуйнв таануу; карама-каршы багыт; баарлашуу; кабыл алуу жвндвмдуулугу.*

В статье анализыруются актуальные задачы когнытывной лынгвыстыкы -направления науки, развивающегося в результате взымодействыя нескольких научных направлений. Основным объектом исследования является концепт "Противоположность". Рассматривается значение концепта в религиозных источниках, естественных и гуманитарных науках, также сопоставляются их особенности и общие закономерности развития. Концепт"Противоположность"оценивается как ментальная сущность, которая не только отражает научное представление человека о действительности, но и тесно связана с познавательной деятельностью субъекта. Представлены научные доказательства того, что формирование концепта непосредственно связано с логическим мышлением человека, познанием мира, и именно язык является основным средством хранения, переработки информации, передачи знаний.

Ключевые слова: *материальный мир; концепт "Противоположность"; противоположные силы; закономерность; религиозные источники; естественные и гуманитарные науки; лингвистика; чудодейственный; кыргызская поэзия; жизнь и смерть; познание мира; противоположное направление; коммуникация; способность восприятия.*

Annotation:*the article analyzes the actual tasks of cognitive linguistics-the direction of science that develops as a result of the interaction of several scientific directions. The main object of research is the concept of "Opposites." The importance of the concept in religious sources, natural and humanitarian sciences is considered, their features and general laws of development are also compared. The concept of "Opposite" is assessed as a mental entity that not only reflects a person's scientific idea of reality, but is also closely related to the cognitive activity of the subject. Scientific evidence is presented that the formation of the concept is directly related to the logical thinking of man, knowledge of the world, and it is language that is the main means of storing, processing information, transferring knowledge.*

Keywords: *material world; concept "Opposite"; opposite force; reqularity;religious sources; natural and humani-tiessciences; linquistics; miracle-working; kyrgyzpoetry; life and death; cognition world; opposite direction; communication; ability perception.*

Аалам убакыт жана мейкиндик елчемдеру жагына жайылып кеткен жок, жайылып барып, боюнча чексиз, енугуу учурундагы чексиз кеп жыйылып буткен; [1] Библияда Ааламдын башаты формалдуулукка ээ болгон бутундей материалдык "ничего не было в начале, был только Бог сущий и дуйнв. Астрономия илимине белгилуу болгон безначальный"; [2] "Ыйык Инжил" китебинде "Мен материалдык дуйнввнун бир белугу, азыркы илимий Альфа жана Омега, Биринчи жана Акыркы , - техникалык внугуунун мумкунчулугу жеткен Башталышы жана аягымын"- деп берилет."; [3] Ааламдын, б.а. Метагалактиканын аймагы болуп Ааламдагы "карама-каршылык" концепти Будда саналат. ААламДао окуусундагы "чегин сурасац окуусунда "Аалам закымга окшош, анын башаты чексиз дейм, жок, тубу ансайын ацыддайт" жак жаралуу, аягы жок болчу" - деп берилип, Аалам эки

карама-каршы кучтен тураары айтылат. Бул аныктама Ыйык Куранда тастыкталат.

Ааламдын башаты болгон Альфа (алеф, альва) оц зарядка, ал эми аягы болгон Омега терс зарядка ээ, б.а. Аалам эки карама- карты кучтун оз-ара аракеттенуусунен бир бутун Аалам пайда болуп, андагы бардык тузулуш карама-каршылык концептинин негизинде онуккон. Ааламдагы бардык жансыз жана жандуу жаратылыш Ааламдагы жаралуу жана жоголуу карама-каршы кучтун таасири Альфа менен Омегага байланган. Ошондуктан Ааламдын озунон баштан Батыш жана Чыгыш, бардык телолор карама-каршы эки жарым шардан турат. Анын бирее экинчисине салыштырганда колому жагынан чонураак. Бул мыйзам жер шарына да тиешелуу. Батыш жарым шарда Чыгыш жарым шарга салыштырганда океан-дециз басымдуу, кургактык аз. Ал эми Чыгыш жарым шарда кургактыктын аянты Батыш жарым шарга салыштьфганда коп. Кургактыкта жер кабыгынын жогору которуулусу жана талкалануусу журуп турат. Которулуу жана томен тушуу (ийилуу) карама-каршы багытта жургондуктон, жер шарында тоолордун которуулусу анда талкаланган тоо тектеринин туздукторго ташылып келишинин натыйжасында океан- дециздердин томен мантияга карай ийилиши журуп турат, б.а. карама - карты эки куч аракетке келет.

Ааламдагы бардык телолордун ортосунда гравитациялык талаа мейкиндикте жайгашып, анда эки карама-каршы куч (туртулуу жана тартылуу) таасир этип турат. *Тартылуу кучунун* натыйжасында Аалам телолору бири - экинчисине белгилуу чекитке чейин жакындап келсе, *туртулуу кучунун* натыйжасында ал чекиттен алыстап турат [4]. Туртулуу жана тартылуу кучунун, б.а. эки карама-каршы кучтун натыйжасында Аалам кармалып турат. Эгерде эки карама-каршы куч болбосо, Ааламдык онугуу жана кармалып туруу болмок эмес.

Асман телолору, Галактикадагы телолор, жылдыздардын бири-бирине тартылып жана туртулуп тургандыгы; асман телолорунун тартылуусунда миллиарддаган жылдардан бери бузулбай, бир калыпта, бирдей ылдамдыкта айланып турушканын Ыйык Куранда: “Алар асман мейкиндигиндеги тартылуу кучун корушпей жатыппабы? Аларды (Жылдыздар системасын, галактикаларды) Аллах гана кармап турат” - деп айтылат.(“Нахл” суросу, 79 - аят, 14- белум, 275 -б) [5].

Ааламдагы бардык телолор, ошону менен бирге жер “Чоц жарылуунун (Big Ванг) натыйжасында 20 -30 млрд. жана башта пайда болгон. Аалам алгачкы турмоктелгон кагаз иретиндеги протогалактикалык телодо Альфа менен Омегадан калыптанган Планетазималдерден 100 млрд С температуранын астында эц жогорку кысылуудан пайда болгон [6]. Кысылуу эки карама-каршы кучтун (альфа жана омега) оз ара реакцияга киришинин натыйжасында журген, б.а. эки карама-каршы куч Ааламдык жаралуууга жацы кыймылга озек болгон. Ааламдын езу эки карама-каршы куч болгон Кудай менен шайтандын таасиринде турат. Анын натыйжасында Ааламда *актык* менен *каралык, мыйзамдуулук* менен *мыйзамсыздык* оз башаттарын алган.

Аалам телолору туруктуу абалда, белгилуу бир орбитада кыймылда болот, ал эми жердеги телолор айлана боюнча эмес, “томен” карай кыймылга келет.

Ошондуктан Асман телолору менен жердеги телолордун кыймылы бирдей эмес, карама-каршы багытта журот. Асман телолору мейкиндик багытында орбита боюнча кыймылга, ал эми Жердеги телолор “томен” карай кыймылга келет. Бул эки кыймыл буткул дуйнолук тартылуу мыйзамынын негизин тузет, б.а. буткул дуйнолук тартылуу мыйзамы эки карама-каршы кучтун жыйынтыгы. Бул эки карама-каршы багытындагы кучтер болбосо, буткул дуйнолук тартылуу мыйзамы калыптанмак эмес.

Аалам телолорунун орбиталык кыймылынын езегундо эц майда белукче болгон атом менен электрондун оц жана терс зарядда болупгу, бирибирине болгон тартылуусу жатат. Ар бир атомдук ядро оц зарядка ээ болсо, анын электрондору тескери зарядка ээ. Атомдун ядросу электрондорду езуне тартып, аларды озунун айланасында айланууга шарт тузет. Демек, атомдогу кыймыл эки карама-каршы кучтун таасиринде пайда болот. Мындай мыйзам ченемдуулук менен Ааламдагы, бардык Кун системалардагы телолор оздерунун борборунун айланасында айланып турушат. Ааламда миллиондогон Кун системасы бар. Демек, Аалам телолорунда оздерунун Кунунун айланасында айланышы эки карама-каршы кучтун (тартылуу жана туртулуу) натыйжасында калыптанганы мыйзамдуулук.

Ааламдагы бардык тиричилик эки карама-каршы кучтун астында онугет. Тиричиликтин башаты есумдуктердо аталык менен энелик клетканын чандашуусунан башталып, энелик органда туйулдуктун калыптануусуна алып келет. “Аталыгы ички атальпс жипчесинен жана чандыктан турат. Анда атальпс жыныс клеткасында жетилген буртукче, чанчалар пайда болсо, энеликтин томенку белугундо - мемолугу, ичке мамычасы жана чад алгычы пайда болот. Момелуктон меме ерчуйт. Анын ичиндеги урук бучурдо энелик жумуртка (жыныс) клеткасы жетилет" [7]. Туйулдук оц зарядка ээ болгон атальпс жана терс зарядка ээ болгон энелик чанчалардын ортосунан пайда болот. Эки карама-каршы багыттагы энергиянын оз ара аракеттенуусунон спираль абалындагы туйулдук пайда

болуп, спиралдын сьфтындагы оромдон организмдин сырткы корпусу, ал эми ички боштуктан ички катмар калыптанат. Сьфткы корпус коргоо кызматын, ал эми ичкиси органдар пайда кылуу кызматын аткарат.

Эки карама-каршы кучтун натыйжасында бир бутун организм пайда болуп, пайда болгон организм осуу менен елумдун ортосунда турат. Пайда болгон организмдеги карама-каршылыктьш натыйжасында талкалануу жана пайда болуу процесстери журуп, тиричилик кармалып турат. Мисалы, есумдуктун ички катмарында жацы клеткалар пайда болуп, алардын натыйжасында есумдук капталына жана чокусуна карай осот. Ошол мезгилде елгон клеткалар, ядросу жана цитоплазмасы клетканын чел кабыгын кездей сурулуп чыгарылат, андан кабык пайда болот. Кабык коргоо кызматын аткарып, олум менен коштолот. Ал эми ички катмарда жацы клеткалар пайда болуп, жашоого умтулуу процесси калыптанып, жаралуу менен жоголуунун карама-каршылыгы журуп тиричиликти жонго салып турат. Карама-каршылыктардын азайышы картаюга алып келет да, карама-каршылыктын токтолушу олум менен коштолот. Олум эки дуйне чек арасы, б.а. жаралуу менен жок болуунун.

Эсумдуктердегу карама-каршылыктын экинчи фактору болуп чоку бучуру менен анын каршысындагы тамьфдын жайгашышы саналат. Чоку бучуру Кундун энергиясына карай умтулуп, узарып весе, тамьфы суу жана минералдык туздарга карай жердин терецине багыт алып осот. Эки карама-каршы багыттагы кучтун натыйжасында осумдуктун сабагында карама-каршы багыттар боюнча созулуу журуп, осумдуктун узарып есушунв алып келет. Жер устундвгу аба мейкиндигинен турган боштук всумдуктврдун тигинен есушунв вбвлгв тузев, жер алдындагы тамьфы топурактагы турдуу каршылыктын натыйжасында чачыланып всуугв аргасыз болот. всумдуктвр карама-каршылыктын натыйжасында жашап турат. Алардын кууран
шы, карама-каршылыктын токтолушу, б.а. есумдуктердегу жашоо карама-каршылыктын вз ара аракеттенуусу.

Адамдардын жашоосу *вмур* жана *влум* менен коштолот.

Жашоо...Мазмунуна терец философияны камтыган кереметтуу свз. Эц вкунучтуу кврунуш-бул кээ бир адамдардын Ыйык Куранда берилген адамдын жашоосунун баалуулугуна маани бербегендигинде. Ыйык Курандын ар бир сурвсундв бул суроого так жана толук маалымат алса болот. Мисалы, "(Ал) силердин киминер жакшы амалдарды жасаарыцарды сыноо учун *вмур менен влумду* жараткан. Ал-устемдук кылуучу, Кечиримдуу!" (Мулк сурвсу, 67: 2.); "вмур" Инсанды Ал уйуган кандан жараткан"(Алак сурвсу, 96:2.); (Ал) инсанга аньш билбеген нерселерин билдирген. (Алак сурвсу. 96:5.)"; "Биз адамды бир тамчы аралашма суйуктуктан жараттык. Аны сыноо учун Биз ага кврuу жана угуу жвндвмун берди (Инсан сурвсу, 29:2); "Тирууну влуктвн чыгарып, влукту тируудвн чыгарасыц. 9зуц каалаганыца эсепсиз ьфыскы бересиц! (Аалу Имран сурвсу, 3: 27);

9лум..."Бардык жандар влум даамын татышат жана Кыйамат куну ар бирицерге сыйлыгыцар толугу менен берилет. Ошондо ким Тозок отунан куткарылып, Бейишке киргизилген болсо, мына ошол ийгиликке жетет. Дуйнв жашоосу азгырыктардан гана пайдалануу" (Аалу Имран, 3:185); "Эгерде сен кечке жашасац, анда эртецге чейин (жашаймын деп) кутпв, эгерде сен эртенкиге чейин жашаган болсоц, кечке чейин (жашаймын деп) кутпв, ооруганда керек болуучу нерсени вмурундвн ал (Хадис, Ал-Бухари), "Бир даты жан эртец эмне болорун жана кайсы жерде влврун билбейт. Чындыгында, Аллах-Билуучу. Кабардар"(Лукман сурвсу, 31:34) - деп берилип*, Тозок оту* менен *Бейиш бактарынын орду, вмур* жана *влум* карама-каршы тушунуктврунун мааниси Ыйык Куранда так айтылат [8].

"вмур" тил илиминде: 1. Адамдын, айбандын жана всумдуктун жаралгандан влгвнгв чейинки физиологиялык абалы. 2. Турмуш, тиричилик. 3. Жети вмуру жерге кируу-абдан уялуу деп берилет [9]. вмур - "жашоо", "жан", "тируулук", "тагдыр", "курвш", "максат", "ийгилик", "алга умтулуу" сыяктуу лексемаларын камтыган адамга гана эмес, жан-жаныбарларга да дем, куч- кубат, ьфахат тартуулаган тушунук. "Ал эми "влум" - "шум ажал", "вмуру, жашоосу, куну бутту", "ичер суусу тугвнду", "орду толгус жоготуу", "муц", "кайгы", "аза", "жан таслим болду" ,"узады", "квз жумду", "оо, дуйнв кетти", "дуйнв салды" сыяктуу евздвр аркылуу жандан бвлунгвн дене, кунарсыз кврунушту тартуулайт. Тил илиминде свз туркумдврдв ар турдуу берилет. Мисалы, *влум, жан-таслим, жан* маанисинде - зат атооч; *влумдуу влумевк* - сын атооч; *влумсурв* - этиш; *влумсурвв - влумсурв* этиштин кыймыл атоочу; *влумсурвп-влумсурв* этишинин аркылуу мамилеси.

Кьфгыз поэзиясындагы вмур жвнундвгу изилдввгв кайрылсак, А. езубековдун"9мур" деген ьфы окурманды кайдыгер калтьфбайт.

"вмур"

вмур деген кыпкызыл гул жайнаган,
вмур деген булбул бакта сайраган.
вмур барда вкунбветвн вйнвп кул,
вмур втев жаралбайсыц кайрадан

Ой, вмур сен жайнап турган гулдвйсуц,
Ой, вмур сен салкын соккон желдейсиц.
Каалаганча пайдалана бергидей, Ой, вмур
сенсен квлдв буюм эмессиц.

Жашчылыгым кайда калып баратат, вмур
втсв ак чач кылып жаратат. Тээ алыстан
ак жсвввлугун булгалап, Артта калдыц
айланайын бала чак.

Ырдын аталышы бир сез менен берилип, мазмунунда терец философияны камтыган. Ырдын туйунду сездеру жана сез айкаштары*: кыпкызыл гул жайнаган, булбул бакта сайраган, салкын свккsн жел, буюм эмес, вмур втсв чачты ак басат, ак жсвввлугун булгалаган балалык артта калат.* Алгачкы ыр саптары автордун ички дуйнесундегу чабыттаган ойлорду, бир эле мезгилде емурдун кереметтуулугун кергезсе, акыркы ыр саптары сыбызгыган карама-каршы, аянычтуу керунушту тартуулайт. *Жашчылыгым жана ак чач* деген ыр саптары жаштык менен карылыкты чагыддырып, карама - каршылыкты пайда кылат.

Философиялык сездуктерде “Карама каршылык” концепти твмвндвгудвй берилет:” категория, выражающая одну из ступеней развития противоречия. П., как и *различия,* могут быть внешними ивнутренними. Внешняя противо-положность есть крайняя степень неодинаковости в чем-то сходных, но внутренне не сязанных друг сдругом, сторон, вещей, процессов. Внутренняя противоположность предполагает наличие внутренней, необходимой связи, внутреннего единства противоположных сторон, вещей, процессов и имеют в качестве своих предпосылок те или иные внешние различия и противоположность. ...на ступени противоположности они преимущественно отрицают, исключают друг друга” [10]. Демек, карама-каршылык онугуу жолунда бири-бири менен кыймылды тануу, тегундее, жокко чыгаруу аркылуу гана тыгыз байланышта пайда болоору анык.

Жыйынтыктап айтканда,” карама-каршы” концепти философия, психология, социология, тил илиминде эле чектелип, бир жактуу каралбастан, диний булактардагы, табигый жана так илимдердеги маалыматтар менен тыгыз байланышып, берилген фактылар аркылуу тастыкталып, семантикалык мааниси тынымсыз онугуу жолунда болгон концептердин жыйындысы. Создун семантикалык токтоосуз онугуу касиети жонундо Ю. Н. Караулов” ... самоочевидным фактом, что в языке нет и не может быть слов, изолированных в семантическом отношении. Каждое слово десятками и сотнями нитей связано со значениями многих других” [11] деген ойду белгилеген. Демек, “Карама-каршы” концепти бир нече концептердин жыйындысы катары адамдын ой жугуртуусунун натыйжасында езгорулуп, толукталып, кайрадан бирдиктуу ой чабытын пайда кылат. Ал эми ар бир адамдын ой жугуртуусу, сезимтал кабыл алуу жондомдуулугу, жеке коз карашынын калыптанышы, анын дуйне таанымы, ац сезими менен тыгыз байланышта жана андан коз каранды.

Пайдаланылган булактардын тизмеси

1. Чоюн вмуралы уулу.Тецирчилик. Бишкек.:1992. 98-6.
2. Библия. Новый завет. (котормо) Бишкек.: 1998. 173 -б.
3. Ыйык Инжил. (котормо) Стокгольм.: 1991. 112-6.
4. Физика космоса. М.: 1986. 87 с
5. Ыйык Куран: Маанилеринин кыргызча котормосу. Бишкек.: 2006. 275-6., 597-6., 562-6., 578-6., 53-б.,74-б.,414-б.
6. Сучков А.А. Галактика знакомые и загадочные. М.: 1998. 135 с.
7. Субанова М.С. , Ботбаева М.М. Биология: есумдуктер. Орто мектептин 6-кл. учун окуу китеби.-Оцд., толук., 3-бас. -Б.: “ Билим -компьютер”, 2012. 20-6.
8. Ыйык Куран: Маанилеринин кыргызча котормосу. Бишкек.: 2006. 275-6., 597-б.,562-б.,578-б.,53-б.,74-б.,414-б.
9. Кыргыз тилинин тушундурме сездугу. Э.Абдуллаев, Д.Исаев. Фрунзе.: Изд.” Мектеп” 1969.482-483- 6.
10. Философский словарь. / Под ред. И.Т. Фролова. - 5-е изд. -М.: Политиздат, 1987.391 с.
11. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. М.: Наука, 1976.75 с.

Рецензенты: Токтоналиев К. Т. *- двктвр филвлвгических наук првфессвр НАН КР*

Ибраева Д. А. *- кандидат филвлвгических наук, старший научный свтрудник НАН КР*